

ський розвиток. Через низький рівень їх задоволеності на другий план відійшли визначальні чинники розвитку людини як працівника: професійна компетентність, визнання, творчість у праці, самореалізація, досягнення високих трудових результатів, активність, підприємливість, інноваційність, розвинутий світогляд, високий рівень культури та моральних цінностей людини [3, с. 57].

Ціннісні орієнтації є основою розвитку людини та її трудового потенціалу, оскільки вони програмуєть діяльність людини на тривалий час, визначають основну лінію поведінки. Це передбачає необхідність акцентування уваги регіональних і місцевих органів влади у сфері освіти на формування підвалин моральності, розвиток духовності, починаючи з дошкільного виховання, що вимагає удосконалення як дошкільних, так і шкільних навчальних програм, пропаганди зміцнення сім'ї та підтримання здорового способу життя.

Стабільним підґрунтям розвитку трудового потенціалу регіону є підвищення через систему освіти, засоби масової інформації, виховання в сім'ї загальнокультурного розвитку населення, яке повинно мати на меті: 1) формування основних рис людини як особистості, індивіда – працелюбності, гідності, чесності, поваги до старших, доброти, справедливості; 2) формування якостей людини як члена суспільства – вміння будувати коректні стосунки з людьми, свідомої дисципліни, по-

чуття обов'язку та відповідальності, колективізму; 3) патріотичне виховання – формування почуття гордості та відповідальності за свою державу; 4) трудове виховання – повага до будь-якої праці, розуміння необхідності піклуватися про себе тощо.

Таким чином, якщо державні органи влади враховуватимуть можливі напрями освітніх процесів, то це забезпечить формування якісного трудового потенціалу, потреби ринку праці у кваліфікованій робочій силі, соціально-економічний розвиток у регіоні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петрова Т. П. Ринок праці України : регулювання процесів підготовки та використання робочої сили / Т. П. Петрова / Ринок праці та освіта : пошук взаємодії : [зб. наук. ст.] ; під ред. І. Л. Петрової. – К. : Таксон, 2007. – С. 53–60.
2. Огієнко О. І. Неперервна професійна освіта дорослих : скандинавський досвід / О. І. Огієнко / Ринок праці та освіта : пошук взаємодії : [зб. наук. ст.] ; під ред. І. Л. Петрової. – К. : Таксон, 2007. – С. 118–127.
3. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України : монографія / Л. В. Шаульська / НАН України, Ін-тут економіки промисловості. – Донецьк, 2005. – 502 с.

УДК 331.5:631.1

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ У ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Р. Ф. Атаманюк, кандидат економічних наук

Останні роки позначилися зниженням питомої ваги сільського господарства у виробництві валової доданої вартості та зайнятості у сільському господарстві. Проте Україна є

аграрною державою, велика частка населення проживає у сільській місцевості і стан ринку праці сільських територій не може не впливати на загальну соціально-економічну ситуацію

в державі. З іншого боку, зниження уваги до сільського господарства провокує проблеми у сфері продовольчого забезпечення і продовольчої безпеки, які неможливо ігнорувати. Тобто існує комплекс взаємопов'язаних проблем щодо стану сільського господарства, зайнятості у даній галузі та розвитку сільських територій держави.

Різноманітні аспекти функціонування ринку праці досліджувались такими вченими, як Е. М. Лібанова, Л. С. Лісогор, О. В. Макарова, С. В. Полякова, Л. Г. Ткаченко та ін.

Особливу увагу розвитку ринку праці в сільській місцевості у своїх дослідженнях приділили Д. Богиня, Ю. Бондарчук, І. Гнибіденко, І. Графова, В. Лич, Я. Михайлова, В. Рябоконт, В. Чеботарьов, Д. Шеленко та ін.

Дослідження та обґрунтування способів виведення сільського господарства з кризового стану відображені в працях В. Амбросова, Г. Андрусенко, В. Андрійчука, В. Валентинова, П. Гайдуцького, М. Корецького, А. Лисецького, П. Макаренко, О. Могильного, О. Олій-

ника, П. Саблука, О. Шапоренко, О. Шпичака, В. Юрчишина.

Серед останніх публікацій присвячених даній тематиці, слід виділити праці О. І. Замори, С. В. Семененко, В. П. Якобчук Також цікавими є ряд публікацій Л. В. Дейнеки, В. Л. Троян, Е. І. Шелудько, присвячених інноваційному розвитку сільського господарства, в яких демонструється підхід до сільськогосподарської галузі як об'єкта інновацій, без чого її вихід з кризи вбачається мало ймовірним.

Метою статті є аналіз тенденцій функціонування ринку праці сільського господарства в контексті загальної економічної ситуації у галузі.

У структурі населення України станом на 01.01.2010 р. 31,3 млн осіб становить міське населення, з них 62,3 % – у працездатному віці, 14,5 млн осіб – сільське населення (56,0 % у працездатному віці). В період 2000–2009 рр. кількість зайнятого населення в Україні зберігалася на рівні 20,2 млн осіб, зокрема 20191,5 тис. осіб у 2009 р. (рис. 1).

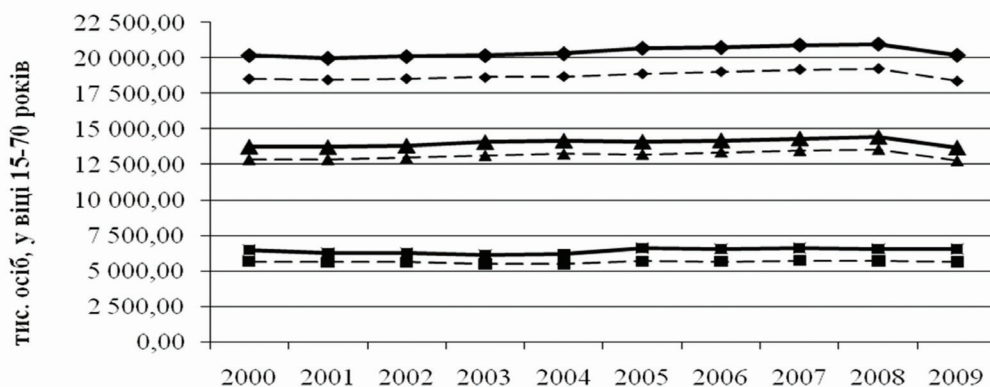

Рис. 1. Динаміка чисельності зайнятого населення в Україні за місцем проживання:

—◆— — усе населення; —◆— — з нього працездатного віку; —▲— — міське населення; —▲— — з нього працездатного віку; —■— — сільське населення; —■— — з нього працездатного віку;

Після певного підвищення кількості зайнятих у 2004–2008 рр., у 2009 відбулося зниження показника зайнятих в економіці на 3,7 % до рівня попереднього року.

Щодо динаміки зайнятого сільського населення, то найбільшою кількістю зайнятих позначився 2005 р., у 2008–2009 рр. відбувалося певне скорочення зайнятих (табл. 1). Загалом, у 2009 р. в економіці було зайня-

то 6506,7 тис. осіб сільського населення, або 99,3 % до рівня 2008 р.

Стосовно кількості найманих працівників, які працюють у сільському господарстві, то тут можна спостерігати дещо інші процеси (табл. 2). Загалом в Україні у 2009 р. рівень зайнятості найманих працівників становив 55,3 % до рівня 2004 р., а найсуттєвіше скорочення зайнятих відбулося у Хмельницькій області – 37,5 % до рівня 2004 р. (рис. 2).

Таблиця 1

Кількість зайнятого населення в Україні [6, 7, 8, 9]

Показник	Рік									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Сільське населення, тис. осіб	6429,3	6249,9	6269,9	6099,4	6137,2	6586,1	6548,3	6595,0	6555,5	6506,7
У відсотках до попереднього року	–	97,2	100,3	97,3	100,6	107,3	99,4	100,7	99,4	99,3

Таблиця 2

Кількість найманих працівників підприємств, які працюють у сільському господарстві [7, 8, 9]

(тис. осіб)

Назва регіону	Рік					
	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Україна	1 637,5	1 437,3	1314,1	1120,6	1000,8	905,9
Автономна Республіка Крим	72,0	70,1	60,5	59,6	54,9	43,9
Вінницька	115,1	103,7	88,2	75,3	66,8	58,0
Волинська	45,5	43,2	39,8	32,7	28,0	23,7
Дніпропетровська	73,9	65,5	60,6	53,5	51,5	45,9
Донецька	77,4	67,3	66,1	57,2	54,8	51,5
Житомирська	74,1	61,2	58,8	49,4	40,2	37,1
Закарпатська	18,5	14,4	14,0	12,3	11,6	10,9
Запорізька	55,6	55,1	52,5	47,1	41,0	40,4
Івано-Франківська	22,2	20,7	20,7	17,3	15,1	12,2
Київська	93,9	85,0	81,5	72,3	64,7	59,7
Кіровоградська	64,0	54,2	51,4	42,1	36,5	32,2
Луганська	45,0	38,7	34,0	28,4	28,1	26,0
Львівська	42,2	37,1	36,7	31,1	26,4	22,5
Миколаївська	60,1	56,2	51,1	40,5	32,2	32,1
Одеська	107,1	93,0	80,1	68,7	61,6	55,1
Полтавська	91,6	80,6	76,4	64,0	58,6	55,4
Рівненська	47,4	41,9	38,3	29,3	25,8	21,1
Сумська	76,4	62,8	55,6	46,1	38,9	35,6
Тернопільська	44,7	38,0	36,7	28,5	21,3	17,6
Харківська	81,8	66,9	62,6	53,4	48,0	42,8
Херсонська	50,0	45,1	40,3	37,9	38,0	35,9
Хмельницька	90,6	72,1	55,6	42,1	36,0	34,0
Черкаська	79,5	71,0	68,7	60,4	56,1	53,1
Чернівецька	24,9	20,9	18,3	15,1	14,3	11,9
Чернігівська	73,8	64,9	56,8	49,3	44,2	41,3
м. Київ	3,4	3,0	4,0	2,9	2,5	2,5
м. Севастополь	6,8	4,7	4,8	4,1	3,7	3,5

Але у тій чи іншій мірі дана тенденція характерна для всіх регіонів України, в тому числі й для областей, які традиційно мали аграрну спеціалізацію (наприклад, у Вінницькій області цей показник у 2009 р. відповідав 50,4 % до рівня 2004 р., у Волинській – 52,1; у Київській – 63,6; у Кіровоградській – 50,3; у

Полтавській – 60,5; у Сумській – 46,6; у Тернопільській – 39,4 тощо).

Певною мірою таке істотне зниження кількості найманих працівників, що працюють у сільському господарстві, можна пояснити змінами у формах власності суб'єктів господарської діяльності, що за роки незалежності

України зазнала істотних змін у бік роздержавлення, надання пріоритету розвитку фермерським господарствам. У 2009 р. [10, с. 55] у структурі діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві питома вага господарських товариств становила 13,7 %, приватних підприємств – 7,6; виробничих кооперативів – 1,7; фермерських господарств – 73,7; державних підприємств – 0,6; підприємств інших

форм господарювання – 2,7. Отже, у структурі виробництва продукції у даній галузі відбулося зниження питомої частки валової продукції сільськогосподарських підприємств (з 69,4 % у 1990 р. до 30,6 у 2009 р.) на користь виробництва в господарствах населення (з 44,8 % у 1990 р. до 55,2 у 2009 р.), у яких практика використання найманої праці не є поширеною або не оформляється через договірні відносини.

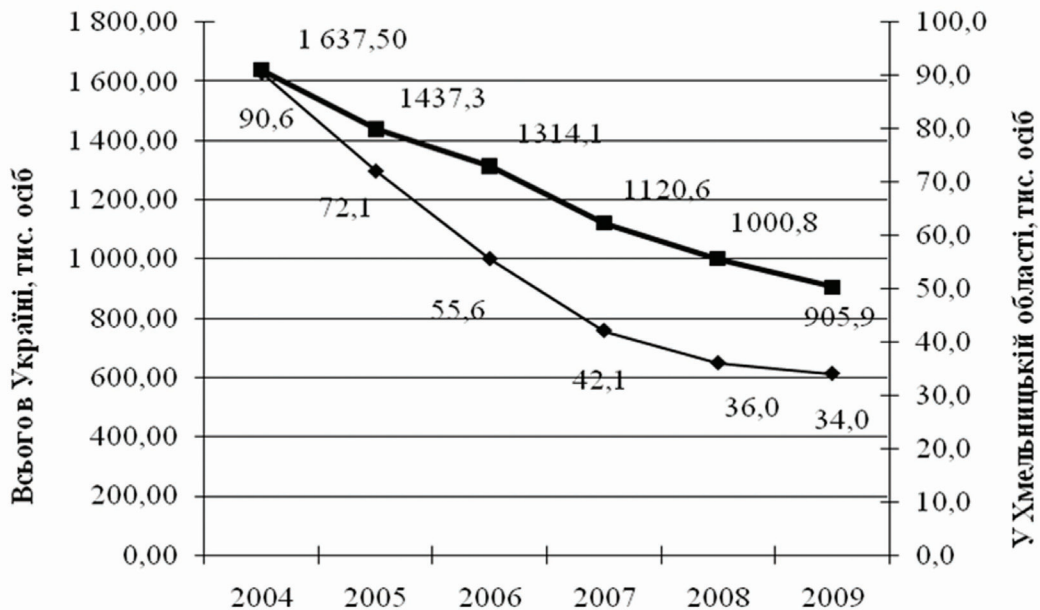

Рис. 2. Кількість найманих працівників сільськогосподарських підприємств:

■ – Україна; ◆ – Хмельницька

Широкого розповсюдження набула неформальна зайнятість у підсобному господарстві. За даними Державного комітету статистики України, у 2009 р. 41,6 % економічно активного населення сільської місцевості були самозайнятими.

Неформальний сектор економіки, як і в попередні роки, залишається найбільш затребуваним місцем прикладання праці майже для кожної другої особи серед зайнятих сільських жителів. Проте у міських поселеннях зайнятість у цьому секторі було не досить затребуваним через більш сприятливу кон'юнктуру на ринку праці. Сільськогосподарське виробництво є основним видом діяльності неформального сектора економіки (66,0 % зайнятих у цьому секторі, або 73,0 % усіх зайнятих у зазначеному виді діяльності) [11].

Статистичні дані показують загальне зниження продуктивності сільськогосподарського виробництва, особливо порівняно з 1990 р. Так, згідно зі статистичними даними [10, с. 44], у 1990 р. в перерахунку на 100 га сільськогосподарських угідь господарствами всіх категорій вироблялося продукції на 346,3 тис. грн, у 2004 р. – на 241 тис. грн, а у 2009 р. – на 273 тис. грн. Загалом, для сільськогосподарської галузі, обсяги виробництва, в якій відрізняються рік від року, бо в значній мірі залежать від погодних умов, 1990 р. виявився одним із найпродуктивніших за кілька десятиліть, і тому є показовим – за роки незалежності індекс валової продукції сільського господарства так і не перевищив 100 %. Відповідно до статистичних даних, індекс валової продукції сільського господарства порівняно з

1990 р. у 2000 р. дорівнював 0,534; у 2004 р. – 0,634; у 2009 р. – 0,700 [10, с. 39].

Проте розрахунок продуктивності праці на одного працюючого у сільськогосподарському виробництві у порівняльних цінах 2005 р., показує суттєву позитивну динаміку цього показника: індекс продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах порівняно з 1990 р. становив у 2000 р. 0,482; у 2004 р. – 1,131; у 2009 р. – 2,437 [10, с. 49–50]. Але, враховуючи суттєве скорочення, яке демонструє статистика зайнятості саме у сільськогосподарських підприємствах, до даних показників зростання продуктивності слід ставитися досить обережно. Непрямим чином цю тезу підтверджують дані рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції сільськогосподарських підприємств [10, с. 51], яка у 1990 р. становила 42,6 %, у 2000 р. – (–1,0 %), у 2004 р. – 8,1 %, а у 2009 р. – 13,0 %. Також такий стрибок продуктивності повинен супроводжуватися істотним зростанням рівня оплати праці, але, на жаль, на практиці цього не відбувається. Рівень оплати праці у сільському господарстві суттєво відстає від показників у промисловості, при цьому питома вага заробітної плати у собівартості сільгосппродукції знижується з року в рік. У 2009 р. у цілому по Україні середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві становила 1220 грн, що становить 64 % від рівня оплати праці працівників в середньому за всіма видами економічної діяльності і 57,6 % від рівня оплати праці працівників у промисловості. Аналогічне співвідношення для 2000 р. – 49,6 % та 37,4; а для 2004 р. – 52,7 та 41,9 %.

Зауважимо, що 2009 р. позначився зростанням показників ефективності діяльності у сільськогосподарському виробництві та зростанням середньомісячної номінальної заробітної плати найманих працівників у сільському господарстві.

Таким чином, стан ринку праці в регіонах, де переважає сільськогосподарське виробництво, перебуває під впливом ряду негативних факторів. Унаслідок інституційних змін, що відбулися в сільському господарстві, знизила-

ся пропозиція робочих місць на даному ринку, при цьому пропонований рівень оплати праці є доволі низьким. Якщо додати до цього важкі умови праці селянина та широку розповсюдженість ручної праці, то можна констатувати низьку привабливість таких пропозицій на ринку праці, що провокує відтік робочої сили з даного сектора економіки.

Дані стосовно приймання та вибуття працівників у сільському господарстві у 2009 р. показують, що дане співвідношення становить 52,6 та 48,6 % відповідно до середньооблікової кількості штатних працівників. І хоча на даний показник впливає сезонність сільськогосподарських робіт, це є маркером високої мобільності кадрів, які шукають кращих умов праці й оплати.

Протягом 2008–2009 рр. відбувалося зростання чисельності працівників сільського господарства, що працюють в умовах вимушеної неповної зайнятості. Зріс рівень безробіття за методологією МОП серед жителів сільської місцевості; у 2009 р. він становив 8,2 % серед осіб працездатного віку (проти 6,5 % у 2008 р.) і 7,2 % серед осіб у віці 15–70 років (проти 5,7 % у 2008 р.). Ці показники дещо нижчі, ніж серед міського населення, але безробіття на селі складніше обліковується і часто має прихований характер через розповсюдження самозайнятості.

Ринок праці у сільськогосподарській галузі України перебуває у пригніченому стані внаслідок довготривалих кризових явищ, які гальмували розвиток аграрного виробництва, що на сучасному етапі характеризується низькою продуктивністю та рівнем оплати праці, високою плинністю кадрів тощо. Сільське господарство дуже довго зоставалося на периферії державної уваги, тому сучасний його стан потребує розробки й реалізації зваженої та довгострокової стратегії виходу на новий рівень розвитку й ефективності ведення господарства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Замора О. І. Основні тенденції формування і використання трудових ресурсів в аграр-

- них підприємствах / О. І. Замора // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 4. – С. 85–90.
2. Сисюк Л. П. Трудовий потенціал в сільському господарстві [Електронний ресурс] / Л. П. Сисюк, С. В. Семененко // Сучасність, наука, час. Взаємодія та взаємовплив : матеріали Сьомої всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. – Режим доступу : <http://intkonf.org/sisyuk-lp-semenenko-sv-trudoviy-potentsial-v-silskomu-gospodarstvi/>
  3. Тищенко С. В. Конкуренентоспроможність трудових ресурсів села [Електронний ресурс] / С. В. Тищенко, В. П. Якобчук // Економіка. Управління. Інновації. – 2009. – № 2. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2009_2/09yvptrs.pdf
  4. Дейнеко Л. В. Інноваційний шлях виходу агропродовольчого сектору із кризи [Електронний ресурс] / Л. В. Дейнеко, В. Л. Троян, Е. І. Шелудько // Економіка. Управління. Інновації. – 2010. – № 2. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2009_2/09dlvask.pdf
  5. Янковська О. І. Особливості інновацій в сільському господарстві [Електронний ресурс] / О. І. Янковська // Економіка. Управління. Інновації. – 2010. – № 2. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2010_2/10yaoiicg.pdf
  6. Праця в Україні у 2000 році : стат. зб. / Державний комітет статистики України. – К. : Держаналітінформ, 2001. – 395 с.
  7. Праця в Україні у 2006 році : стат. зб. / Державний комітет статистики України. – К. : Держаналітінформ, 2007. – 334 с.
  8. Праця в Україні у 2008 році : стат. зб. / Державний комітет статистики України. – К. : Держаналітінформ, 2009. – 323 с.
  9. Праця в Україні у 2009 році : стат. зб. / Державний комітет статистики України. – К. : Держаналітінформ, 2010. – 343 с.
  10. Сільське господарство України : стат. зб. / Державний комітет статистики України. – К. : Держаналітінформ, 2010. – 367 с.
  11. Ринок праці у 2009 році [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

УДК 351.82

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ (ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД)

**П. В. Ворона, кандидат наук державного управління;
А. М. Мучник, кандидат політичних наук**

Значення дрібного приватного підприємництва не зводиться лише до його кількісних параметрів. За рахунок своєї масовості, конкурентного середовища й особливої внутрішньої організації воно підсилює динамізм економіки, підвищує її стійкість до перепадів внутрішньої і зовнішньої господарської кон'юнктури. Завдяки зазвичай хорошій керованості, маневреності, обмеженій кількості адміністративного персоналу невеликі компанії забезпечують високу пристосованість структури, обсягу та якісних характеристик виробництва і вжитку до мінливості ринку. Масовий дрібний бізнес наділяє товарну операцію суб'єктивністю

людського контакту, персоніфікує її і таким чином підпорядковує товарно-грошовий оборот контролю громадськості. Значно вищий рівень конкуренції у малому і середньому бізнесі стимулює підприємців до підвищення ефективності виробництва, у тому числі за рахунок упровадження досягнень науково-технічного прогресу.

Наприклад, одним із чинників ефективного становлення економічної системи Ізраїлю є державне стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу. До цього сектора економіки відносяться виробничі та невиробничі структури, що налічують від одного до ста